

хідність діяти для задоволення потреби, з одного боку, і відсутність інформації – з іншого, роблять людину нерозбірливою в оцінюванні її джерел.

А. У. Хараши зазначає, що стійкість особистості до вербального впливу виявляється прерогативою принципово дискусабельних змістів, тоді як принципово недискусабельні думки та переконання, за якими стоїть безапеляційний авторитет культурної традиції або непогрішність експерта виявляє хиткість, нестійкість [5].

Серед психологічних передумов тієї чи іншої поведінкової реакції людини на зовнішні впливи Айзенк, Орпен, Хейвен, Римані та ін. виокремлюють установки. Їх експериментальні дослідження показали, що соціальні установки і соціальна поведінка пов'язані з особистісними характеристиками. Таким чином, останні через певні соціальні установки впливають на процес сприйняття інформації.

Д. Майерс, у свою чергу, зазначає, що зв'язок між вираженими установками і поведінкою залежить від обставин і може варіюватися в широких межах – від повної її відсутності до дуже сильної виразності. Наші установки прогноують нашу поведінку, якщо:

- інші впливи мінімальні;
- установка специфічна для цієї поведінки;
- установка посилена, тобто, якщо щось нагадало нам про неї або якщо вона була придбана таким чином, який гарантує її сил [3].

Висновки. Найбільш значущими соціально-психологічними умовами схильності особистості до психологічного впливу є: тривожна обстановка в суспільстві; впевненість у достовірності інформації; висока сугестивність, крім того, великий вплив на сприйнятливність до інформаційного впливу робить стан фрустрації певних потреб (у безпеці, престижі, визнання і т. ін.), а також певні соціальні установки особистості.

Список використаних джерел

1. *Грачев Г. В.* Личность и общество: информационно-психологическая безопасность и психологическая защита / Г. В. Грачев. – М., 2003. – 58 с.
2. *Грачев Г.* Манипулирование личностью / Г. Грачев, И. Мельник. – М., 2003. – 223 с.
3. *Майерс Д.* Социальная психология / Д. Майерс. – СПб. : Питер, 2002. – 1314 с.
4. *Симонов П. В.* Эмоциональный мозг / П. В. Симонов. – М., 1981.
5. *Хараши А. У.* Межличностный контакт как исходное понятие психологии / А. У. Хараши // Вопросы психологии. – 1977. – № 4. – С. 22.

УДК 159.923.35

Є.В. Миронюк, ст. викладач

Чернігівський національний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

РОЗВИТОК СОЦІАЛЬНОГО ІНТЕЛЕКТУ ЯК СКЛАДОВА У СИСТЕМІ ПРОФЕСІЇ ТИПУ «ЛЮДИНА-ЛЮДИНА» (НА ПРИКЛАДІ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ)

Розглянуто основні підходи щодо визначення поняття соціального інтелекту, його структура, визначено необхідні якості та здібності соціальних працівників, обґрунтовано взаємозв'язок та важливість розвитку соціального інтелекту як складової професійної компетенції соціальних працівників.

Ключові слова: соціальний інтелект, соціальна взаємодія, професійна компетенція, соціальний працівник.

Рассмотрено основные подходы к определению понятия социального интеллекта, его структуры, определено необходимые качества и способности социальных работников, обоснована взаимосвязь и важность развития социального интеллекта как составляющей профессиональной компетенции социальных работников.

Ключевые слова: *социальный интеллект, социальное взаимодействие, профессиональная компетенция, социальный работник.*

This article discusses the main approaches to the definition of social intelligence, its structure is determined by the necessary qualities and skills of social workers, explain the relationship and importance of social intelligence as a component of professional competence for social workers.

Key words: *social intelligence, social interaction, professional competence, a social worker.*

Постановка проблеми. XXI століття, в якому ми живемо, зарубіжні вчені часто називають століттям соціального інтелекту. Саме від рівня та особливостей розвитку соціального інтелекту – здатності людей до кращого розуміння один одного і самих себе – залежить розвиток і прогрес мікро- та макросоціальних систем сучасного суспільства. У зв'язку з постійними нововведеннями в освітній системі стає актуальною проблема перебудови як парадигми процесу навчання в цілому, так і кожної з його сторін зокрема. Головними ідеями освітнього процесу є ідеї гуманізації освіти (П.Я. Гальперін, С.М. Годнік, І.С. Якиманська та ін.) і застосування найбільш ефективних шляхів і методів навчання (Л.Н. Беднова, Е.Ф. Зеєр, Т.А. Ратанова та ін.) [8].

Пріоритетною метою освіти на сучасному етапі є формування активної творчої особистості, яка вміє проявити свої здібності, реалізувати свій потенціал, ефективно адаптуватися в соціальному середовищі, встановлювати і підтримувати соціальні контакти і взаємодіяти в цілому. Особливе значення при цьому набуває розвиток соціального інтелекту студентів гуманітарного профілю навчання як необхідної умови підвищення рівня ефективності соціальних взаємодій і адаптації майбутніх фахівців. Більшість авторів (Н.А. Амінов, І.Ф. Баширов, С.С. Беляєва, Є.І. Пашенко, Дж. Гілфорд, Г. Олпорт, М. Салівен, Н.А. Кудрявцева, В.М. Куніцина, Є.С. Михайлова та ін.) соціальний інтелект виділяють саме як значущу багатокомпонентну здібність, що визначає ефективність соціальних взаємодій і адаптації. Він розглядається як важлива здатність особистості, необхідна для розуміння вчинків і дій людей, комунікативних навичок людини та її невербальних реакцій. При цьому наголошується домінантне значення соціального інтелекту в становленні фахівця у професіях типу «людина-людина», особливо таких як соціальний працівник. Враховуючи особливості та вимоги щодо професійної діяльності, соціальний інтелект можна розглядати як необхідну основу успішності здійснення професійної діяльності фахівця соціальної сфери. Особливу значущість отримує, таким чином, створення психолого-педагогічних умов для розвитку соціального інтелекту як професійно значущої якості в підготовці майбутніх соціальних працівників у процесі навчання.

На сучасному етапі розвитку психології приділяється увага вивченню різних сторін соціального інтелекту, але недостатньо опрацьованими залишаються питання, пов'язані з виявленням структури соціального інтелекту; визначенням специфіки в порівнянні з іншими формами інтелекту; обґрунтуванням і розробленням умов та факторів його розвитку в процесі професійної підготовки фахівців у галузі соціальної сфери. Поки ще невирішеними залишаються такі суперечності: між об'єктивними вимогами до професії «соціальний працівник» і усвідомленням важливості розвитку соціального інтелекту в

професійній освіті; між необхідністю розвитку професійних якостей особистості студентів соціальних працівників і малою розробленістю шляхів створення конкретних психолого-педагогічних умов розвитку соціального інтелекту; між теоретико-прикладними дослідженнями та результатами їх впровадження в практику навчально-виховного процесу. Виділені суперечності зумовлюють існування проблем та труднощів у студентів соціальної спрямованості, а саме в інтерпретації та прогнозуванні розвитку певних моделей соціальних ситуацій і поведінки людей у конкретних умовах взаємодії; у реалізації тих видів професійної діяльності, які найменшою мірою стандартизовані і вимагають здатності до самостійного орієнтування в прийнятті необхідних рішень у конкретних випадках. Цим зумовлена актуальність цієї статті та завдання, що спрямовані на розроблення нової моделі соціального інтелекту та його компонентів, розглядається структура соціального інтелекту студентів соціальних працівників, яка включає в себе когнітивний, емоційний та комунікативно-поведінковий компоненти.

Метою статті є дослідження різних підходів до розгляду понять та особливостей соціального інтелекту, його видів, а також обґрунтування ролі та важливості розвитку соціального інтелекту в розрізі професійної компетентності соціального працівника як важливого компонента його фахової підготовки у вищому навчальному закладі.

Результати теоретичного аналізу. Термін «соціальний інтелект» був введений у психологію Едвардом Лі Торндайком у 1920 році, який визначав соціальний інтелект як здатність до прогнозування міжособистісних відносин та прирівнював його до здібності мудро приймати рішення в людських стосунках. Багато відомих психологів внесли своє розуміння в інтерпретацію цього поняття [7]. У 1937 р. Г. Олпорт пов'язав соціальний інтелект зі здатністю висловлювати швидкі, майже автоматичні судження про людей, прогнозувати найбільш вірогідні реакції людини. Соціальний інтелект, на думку Г. Олпорта, – особливий «соціальний дар», який забезпечує адекватне пристосування в міжособистісних взаємодіях. Він виділяє набір якостей, що забезпечують розуміння інших людей; соціальний інтелект був включений до системи цих якостей як окрема здатність [11]. Творцем першого надійного тесту для вимірювання соціального інтелекту став Дж. Гілфорд. Згідно з Дж. Гілфордом, соціальний інтелект – це система інтелектуальних здібностей, пов'язаних з пізнанням поведінкової інформації, здатність до передбачення наслідків поведінки. На думку Дж. Гілфорда, соціальний інтелект представляє систему інтелектуальних здібностей, не залежну від чинників загального інтелекту. Ці здібності можуть бути описані у просторі трьох змінних: зміст, операції, результати. Дж. Гілфорд виділив одну операцію – пізнання і зосередив свої дослідження на пізнанні поведінки [2]. Г.Ю. Айзенк, який розробив загальну концепцію інтелекту, підтверджував правомірність виділення соціального інтелекту, розкриваючи й описуючи його зміст поряд з іншими видами [1]. У вітчизняній психології поняття соціального інтелекту ввів Ю.М. Ємельянов. У його дослідженнях сутність соціального інтелекту визначається як здатність розуміти самого себе, а також інших людей, їхні взаємини, а також прогнозувати міжособистісні події. Автор позначає цим терміном соціально-гностичний потенціал людини. На його думку, сферу можливостей суб'єкт-суб'єктного пізнання індивіда можна назвати його соціальним інтелектом. В основі соціального інтелекту, на думку Ю.М. Ємельянова, лежить певна специфіка мисленевих процесів, афективного реагування та соціального досвіду індивіда. Ним виділя-

ються такі основні функції соціального інтелекту, як адаптивна, пізнавальна, прогностична, регулятивна, комунікативна [2]. Т. Бьюзен визначає соціальний інтелект як показник того, якою мірою людина здатна спілкуватися з іншими людьми і розглядає його в контексті широкого діапазону різних навичок та вмінь [3]. Н.А. Амінов і М.В. Молоканов у 1992 році вивчили зв'язок соціального інтелекту з професійною спрямованістю особистістю. Автори переконані, що професійна компетентність професій типу «людина-людина» залежить від спеціальних здібностей та навичок, особливо від соціального інтелекту.

Поняття „компетентність” з'явилося в останні роки з ідей теорії діяльності і поведінкових теорій, у ньому звертається увага на розвиток пізнавальної активності людини, на її прагнення до повноти знань про себе і світ. На погляд Р.Х. Гільмеєвої, професійна компетентність – це здатність людини, в основу якої покладені її досвід та знання, вміння ефективно вирішувати завдання, які відносяться до сфери її професійної діяльності [4]. А. Козлов, Т. Іванова вважають, що професійна компетентність соціальних працівників характеризується наявністю у соціальних працівників комплексу знань, умінь, навичок, психологічних якостей, професійних позицій та акмеологічних варіантів. А знання, вміння і навички виступають як рольові характеристики професійної компетентності. Крім того, професійна компетентність соціального працівника повинна включати також і особисті якості, а також сукупність умінь і навичок, що забезпечують функціонування процесу спілкування з клієнтами і колегами, в чому і визначається рівень розвитку соціального інтелекту [6].

Характеризуючи концепцію соціального інтелекту з опорою на наявні концепції, а також останні дослідження в розгляді цього феномена (І.Ф. Баширов, Д.В. Люсин, А.І. Савенков, Д.В. Ушаков), можна виділити три основні групи, що описують його критерії: когнітивні, емоційні та поведінкові. Змістовно кожна з цих груп може бути представлена таким чином:

1) Когнітивні:

- соціальні знання – знання спеціальних правил поведінки, професійні знання;
- соціальне мислення – здатність розуміти логіку розвитку ситуацій взаємодії, значення поведінки людей у цих ситуаціях;
- соціальне прогнозування – тобто здатність передбачати наслідки поведінки особи у певній ситуації;
- соціальна інтуїція – визначення та розуміння почуттів і настрою інших людей у контексті взаємодії; здатність до логічного узагальнення, виділенню загальних суттєвих ознак у різних невербальних реакціях людини;

2) Емоційні:

- співпереживання – здатність входити в положення інших людей, ставити себе на місце іншого (долати комунікативний і моральний егоцентризм);
- розпізнавання емоцій інших людей - вміння знаходити спільну мову і підтримувати стосунки з людьми незалежно від їх особливостей;
- емоційна обізнаність – здатність розрізняти й інтерпретувати власні настрої, емоції, пориви, а також їх вплив на інших людей;
- здатність до саморегуляції – вміння регулювати власні емоції і власний настрій;

3) Комунікативно-поведінкові:

- відкритість до спілкування і по відношенню до інших людей; здатність і готовність працювати спільно, до колективної взаємодії в групі;
- соціальна адаптація – пристосованість до інших людей і вимогам суспільства або групи; організованість, прийняття суспільних норм [10].

Професії типу «людина-людина» (у класифікації Є.А. Клімова) передбачають у ході трудової діяльності постійну безпосередню взаємодію з людьми, щодо психологічних вимог до спеціалістів професій цього типу виділяються: прагнення до спілкування, вміння легко вступати в контакт з незнайомими людьми; стійке гарне самопочуття при роботі з людьми; доброзичливість, чуйність, витримка, вміння стримувати емоції, здатність аналізувати поведінку оточуючих і свою власну, розуміти наміри і настрої інших людей, вміння залагоджувати суперечності між ними, організовувати їх взаємодію і т. ін. [9]. Всі перераховані вище характеристики можна віднести і до проявів соціального інтелекту. До типу професій «людина-людина» належить і спеціальність «соціальний працівник». Уміння встановлювати контакт, вільно спілкуватися, розуміти і прогнозувати діяльність власну та інших людей з різними індивідуальними особливостями, адекватно реагувати на мінливі умови міжособистісної взаємодії та деякі інші – все це не просто бажані риси соціального працівника, це професійно необхідні якості для ефективності роботи та компетентності соціальних працівників. Професія соціальний працівник відноситься до категорії допомоги, домінує в ній соціальний інтерес, інтерес до людини, групи людей, до взаємодій між ними, крім того, важливий дослідницький інтерес.

Орієнтуючись на розглянуті концепції та теорії, описані професійно значущі здібності, інтереси та якості спеціаліста соціальної сфери, а також, користуючись виділеними критеріями, можна обґрунтувати структуру соціального інтелекту студентів соціальних працівників. Важливою особливістю є те, що представлена структура соціального інтелекту, відображаючи досить повно його складові, здатна служити загальною програмою його розвитку в освітній діяльності. Модель розвитку соціального інтелекту майбутніх фахівців розглядається у контексті компетентнісного підходу. Оскільки він визначається як важлива умова адекватного реагування на соціальні ситуації як у пізнавальній, так і у практично-функціональній діяльності особистості як необхідної здатності для успішної соціальної адаптації. Як зазначає Е.Ф. Зеєр, компетентнісний підхід – це пріоритетна орієнтація на меті – вектори освіти: здатність до навчання, самовизначення, самоактуалізація, соціалізація та розвиток індивідуальності. Як інструментальні засоби досягнення цих цілей виступають принципово нові освітні конструкти: компетентності і компетенції. Реалізація компетентнісного підходу у професійній освіті, на думку багатьох авторів (О.Л. Жук, Е.Ф. Зеєр, С.Г. Молчанов, Ю.А. Савінков, Г. Селевко та ін.), сприяє досягненню його основної мети, інтегрованого кінцевого результату, за якого може розглядатися підготовка кваліфікованого фахівця, характеризується наявністю: єдності узагальнених знань і вмінь, універсальних здібностей і готовності до вирішення великих груп завдань; готовності до постійного зростання і соціальної та професійної мобільності [5]. Соціальний інтелект можна описати в термінах компетентнісного підходу таким чином: соціальний інтелект – сформована багатокomпонентна здатність, в основі якої лежать базові здібності, які виявляються в ході соціальної взаємодії і міжособистісних відносин. Іншими словами, це сукупність засвоєних стратегій успішної взаємодії особистості і соціуму, які закріплені на когнітивному, емоційному та комунікативно-поведінковому рівнях, виходячи із

запропонованої і описаної вище структури соціального інтелекту. На наш погляд, розвиненість соціального інтелекту є необхідною умовою професійної компетентності в цілому. Таким чином, спираючись на концепції вчених (В.Л. Бозаджієва, Р. Вундерера, С.З. Гончарова, Е.Ф. Зеєра, І.А. Зимової, Т.В. Іванової, О.В. Хуторського, У.Д. Шадрикова та ін.), представимо компетентність у професійній діяльності соціального працівника як сукупність таких соціальних компетенцій:

– моделювання образу ситуації соціальної взаємодії та її розвитку – здатність розуміти логіку розвитку ситуацій взаємодії, значення поведінки людей у цих ситуаціях, пізнання відносин і елементів поведінки;

– прогнозування результатів соціальної взаємодії – здатність передбачати наслідки поведінки людей у певній ситуації, передбачити те, що станеться далі – побудова цілісної адекватної картини соціальної взаємодії – здатність адекватно сприймати поведінку у межах соціального контексту (орієнтуючись на розуміння почуттів, настроїв інших людей, невербальні прояви);

– розпізнавання емоцій інших людей – емоційна обізнаність, вміння знаходити спільну мову і підтримувати стосунки з людьми незалежно від їх схильності;

– співпереживання (емпатія) – здатність ставити себе на місце іншого;

– саморегуляція – вміння регулювати власні емоції і настрої;

– соціальна взаємодія – відкритість до спілкування, здатність і готовність працювати спільно, бути спрямованим на групу і спільні цілі;

– соціальна адаптація – пристосовність до інших людей і вимогам суспільства або групи, організованість, уміння приймати норми і правила колективу.

Висновки. Отже, з урахуванням особливостей професійної діяльності соціального працівника, а також пропонованих до неї вимог, соціальний інтелект можна розглядати як професійно важливу якість і необхідне підґрунтя для успішної діяльності та складової професійної компетенції соціального працівника. До структури соціального інтелекту студентів соціальних працівників входять когнітивний, емоційний, комунікативно-поведінковий компоненти, що розкриваються через основні функції. Ефективний розвиток соціального інтелекту можливий при реалізації моделі, побудованої на підставі компетентнісного підходу і включає в себе компоненти, які можуть бути описані через відповідні компетенції.

Список використаних джерел

1. Айзенк Г. Ю. Интеллект: новый взгляд / Г. Ю. Айзенк // Вопросы психологии. – 1995. – № 1. – С. 111–131.

2. Баширов И. Ф. Проблема социального интеллекта в зарубежной и отечественной психологии / И. Ф. Баширов // Сборник научных статей адъюнктов. – М. : Академия военных наук, 2005. – С. 74–78.

3. Бьюзен Т. Могущество социального интеллекта / Т. Бьюзен ; пер. с англ. Е. Г. Гендель. – Минск : Поппури, 2004. – 208 с.

4. Докторович М. О. Соціальна компетентність: співвідношення наукових категорій / М. О. Докторович // Наука та освіта – 2006 : матеріали ІХ Міжнародної науково-практичної конференції. – Дніпропетровськ, 2006. – Т. 2. – С. 81–89.

5. Зеєр Э. Компетентностный подход к модернизации профессионального образования / Э. Зеєр, Э. Сыманюк // Высшее образование в России. – 2005. – № 4. – С. 24–28.

6. Козлов А. А. Практикум социального работника / А. А. Козлов, Т. Б. Иванова. – Ростов-на-Дону : Феникс, 2001. – 320 с.
7. Психология общения : энциклопедический словарь / под общ. ред. А. А. Бодалева. – М., 2011.
8. Ратиер Н. И. Соотношение социального интеллекта и опыта межличностных отношений студентов на этапе обучения в вузе / Н. И. Ратиер // *Dynamika naukowych badan* – 2013 : materialy IX Miedzynarodowej naukow-iplraktycznej konferencji. Ped. nauki : Przemysl. Nauka i studia – 72 str.
9. Саутина Е. С. Роль социального интеллекта в становлении специалистов в профессиях типа «человек-человек» / Е. С. Саутина // Психология личностного роста специалиста. – Тамбов : Изд-во ТГУ им. Г. Р. Державина, 2007. – С. 205–207.
10. Ушаков Д. В. Социальный интеллект как вид интеллекта / Д. В. Ушаков // Соц. интеллект : Теория, измерение, исследования. – М., 2004. – С. 11-29.
11. *Social Intelligence*, John Kihlstrom and Nancy Cantor, in R.J. Sternberg (Ed.), *Handbook of intelligence*, 3 rd.ed. (pp.359–379). Cambridge, U.K.: Cambridge University Press, 2011.

УДК 159.9.072.4:159.923

Ю.О. Дем'яненко, викладач

Чернігівський національний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

АВТОБІОГРАФІЯ ЯК МЕТОД ЗБОРУ НАРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

Статтю присвячено автобіографії як методу збору наративного матеріалу. Досліджено основні підходи щодо збору автобіографічного матеріалу та основні риси, притаманні наративному аналізу біографічного матеріалу. Розглянуто основні складові наративу, його функції. Проаналізовано особливості побудови автобіографічного наративу.

Ключові слова: наратив, автобіографія, подія, інтерпретація життєвого досвіду.

Статья посвящена автобиографии как методу сбора нарративного материала. Исследованы основные подходы к сбору автобиографического материала и основных признаков, характерных для нарративного анализа биографического материала. Рассмотрены основные составляющие нарратива, его функции. Проанализированы особенности построения автобиографического нарратива.

Ключевые слова: нарратив, автобиография, событие, интерпретация жизненного опыта.

This article is devoted to the autobiography as a method of collecting narrative material. It studies the basic approaches to collecting autobiographical material and the basic features of biographical materials narrative analysis. This study tackles problems of the narrative and its functions analyzing features of autobiographical narrative.

Key words: narrative, life constructing, autobiography, event, interpretation experience.

Постановка проблеми. Кожна особистість проявляє себе у стосунках із собою та іншими, у поведінці та способах адаптації до певних умов. Усе це складається у структуру життєвого досвіду, яка репрезентується в автобіографічних розповідях, кому, що і як ми розповідаємо. Це і є нашою сутністю. Наша мова є ми самі. Створюючи історії власного життя та переповідаючи їх, ми створюємо навколо себе певну суб'єктивну реальність, в якій продовжуємо існувати доти, доки сформовані нами автобіографічні оповідання є актуальними. У цих актуальних розповідях криються наші поразки і перемоги, наші слабкі та сильні сторони, аналіз та усвідомлення яких сприяють особистісному зростанню та корегуванню життєвої Я-концепції.

Мета статті полягає в аналізі автобіографій як методу збору діагностичного матеріалу, пов'язаного із досвідом людини, що складається з певних життєвих історій, для подальшої психокорекційної роботи.